

Tóth László
(1949, Budapest) költő,
író, művelődéstörténész,
műfordító, József Attila-díjas

Tóth László

Sorsközösségben

Adatok és adalékok a szlovák költészet magyar fordításához
Történeti vázlat

„...mert az emberek, akár egy nyelven, akár különböző nyelven beszélnek, egymással érintkeznek, egymásra hatnak.”

(Bartók Béla)

1.

Néhány éve meghívtak egy tanácskozásra, mely *A „k. u. k.” örökség a közép-európai identitás kialakulásában* tárgyát volt hivatott körbejárni. S bár külön Monarchia-kutatással vagy összehasonlító irodalomtudománnyal nem foglalkoztam addig, mivel szinte egész életem a szlovák irodalom, költészet közelében – sőt, mondhatni: vele szimbiózisban – telt, fél évszázados olvasói és fordítói tapasztalataim okán, felszólalásomhoz kiindulópontul a költészet kétségtelen személyes, illetve nemzeti – s továbbmenve: talán valamiféle közép-európai – identitásképző jellegének, jelentőségének, erejének paradigmáját választottam. Szűkítve a kört, a szlovák és a magyar költészet kezdetben kétségtelen, de kisebb-nagyobb mértékben később is meglevő, s a továbbiakban is *lehetséges* kölcsönviszonyáról igyekeztem felvetni néhány gondolatot – a műfordítások tükrében. Mivel azonban az ilyen vizsgálataink rendszerint – ha nem is mindig – a magyar irodalom külföldi recepciójára, fordítására irányulnak, megfordítottam a dolgot, és előadásomhoz egy *külföldi* irodalom, egy szomszédos nemzeti költészet magyar fordításának alakulását vettem alapul, figyelve köz-

ben az általánosítható(bb) tanulságokra és a jelenlegi helyzetre is. Hozzáteve, hogy bár egyes nagy népek és nemzetek költészetének magyarországi recepciójánál, recepciótörténeténél, hazánkbeli fordításánál és hatásánál itt-ott még el-elidőzünk, a kisebb nemzetek költészetének magyar fordítás- és hatástörténetéről már rendre megfélekedünk. Így ha érintettük is olykor, csak ritkán foglalkoztunk eddig – illetve nem a kívánatos mértékben és mélységben – a szlovák költészet magyar fordításának, recepciójának kérdésével.

A közös haza 1918-ig azt is jelentette, hogy népeinek, nemzeteinek kulturái, irodalmi egymással természetes kölcsönviszonyban, erős kölcsönhatásban alakultak, fejlődtek. Kezdve a népi kultúrától, illetve a népköltészettől, népi epikától, hisz tárgyunkat tekintve is ismeretesek a magyar és a szlovák népdalok, illetve más népköltészeti műfajok közti átjárások (idevéve a találós kérdéseket is), szellemi-lelki rokonságok, téma- és motívumazonosságok, melyek esetenként teljes egyezést is mutat(hat)nak egymással. Sziklay László beszél egy helyütt arról a „közös költői hagyományról”, amely „mindkét nép költészetében több évtizedre, sőt esetleg évszázadra, valahová az énekvers, a történelmi énekek korába nyúlik vissza, s amelynek – természetesen – megvan a maga szoros összefüggése a két nép közös sorsával és életmódjával”. De ismertek például régi irodalmunkból az olyan kétnyelvű, kétkultúrájú – szlovák és magyar nyelven egyaránt verselő – költőink, alkotóink is, példaként a spontán és természetes módon kialakult kétnyelvűsége, mint

Egy közeljövőben megjelenő antológia zárótanulmánya.

a 16–17. század fordulóján Rimay János, vagy a 17. század eleji Beniczky Péter és Madách Gáspár voltak. (Ugyanakkor például Amade László egynémely verséből is az derül ki, hogy maga is tudott szlovákul, s van olyan verse, a *Lila moja Lila...* – Tőzsér Árpád foglalkozott vele részletesebben –, amelybe tudatosan kevert szlovák szavakat és kifejezéseket is.) Lényegesnek tűnik e tekintetben Csehy Zoltán megjegyzése Beniczky Péterről, amely szerint verseiben „mindkét nyelv megtermékenyítve hatja át egymást”, s e kettősnyelvűség, kettőskultúrájúság ellenére – bár verseiben „látszatra két nyelven szólal meg” – „mégiscsak egyetlen nyelven beszél”. Aztán itt vannak a kuruc kori kevertnyelvű népdalaink, vagy akár a további szlovák–magyar makaróniversek ismert példái, netán a diák- és iskolai folklór magyar–szlovák kevert (vegyes) nyelvű versei is. (Persze nem ritkák mai költőink verseiben sem a tudatos nyelvkever[ed]ések, a szlovák nyelvű betétek, szavak, így például Tőzsér Árpád, Varga Imre, vagy a szlovák–magyar makarónivers hagyományát is fellelevenítő Bettés István és mások műveiben.)

Tehát népeink, íróink, irodalmaink egészen 1918-ig úgymond *tanulni* is jártak egymáshoz, illetve együttélésük az egymástól tanulásuk ösztönzője is volt. A szlovák költészet, de talán még inkább a kezdeti szlovák regény is az elején strukturáltabb, friss világirodalmi hatásokat is tükröző magyar epikán tartotta fél szemét, és annak mintáit igyekezett magába fogadni. Miként az is ismert, hogy például Jókai, Mikszáth, Krúdy mennyit merített a szlovák folklór- és kultúrkincsből, s persze maga a szlovák nyelv sem volt idegen a számukra (mi több, azt is lehet tudni, hogy Jókai gondolkodásában milyen fontos helyet foglalt el többek közt a szlovák irodalom magyar nyelvű közvetítésének – megismerésének és megismertetésének – elképzelése). Igaz, a szlovák nép, nyelv, kultúra, irodalom nem *külföldi*, s nem idegen volt a számukra, hanem *hazai*, amelyekhez az egymásmellettség évszázados sorsközössége fűzte-kötötte őket.

A szlovák irodalom kezdeti, illetve egészen az 1918-ig terjedő szakaszára (szakaszaira) vonatkoztatva a „kétnyelvűség” addig használt fogalma helyett az 1970-es években egy fiatal szlovák irodalomtudós, Rudolf Chmel bevezette a sokkal árnyaltabb, kifejezőbb „kettős irodalmiság” fogalmát, amely kettős figyelem, kettős műveltség, „kettős honosság” jelei – igaz, néhol csak nyomokban – a fentiekén kívül más vonatkozásokban is kimutathatók. 1918-ig mindenképpen. Mi több, e „kettős irodalmiság” jellemző módon nemcsak az egyes alkotók esetében, hanem némely művek témaválasztásában, illetve magának az irodalmi folyamatnak – maguknak az irodalmi folyamatoknak – az alakulásában is megfigyelhető volt. A közös hazamegszűntével – a Monarchia felbomlásával és a Csehszlovák Köztársaság létrejöttével – a mindaddig „együtt fejlődő-élő” s egymást különböző szinteken és mértékben megtermékenyítő magyar és szlovák kultúra a *külön-fejlődés*, a *szét-fejlődés* útjára lépett, így a szlovák irodalom Trianon után a magyar(országi) írótól is egyre távolabb került (és persze viszont), s noha időről időre a változás bizonyos jelei is kecsgettettek, figyelme általában csak rapszodikus fordult felé (és persze megint csak viszont). A nemzeti és a legalább részleges államszervezeti önállósodással 1918 után a szlovák irodalom új szervezeti-szerkezeti keretek között s új utakon indult, ami magyar viszonylatban a szlovák írók, olvasók, intézmények részéről is az említett „kettős irodalmiság” folyamatos gyengülését hozta, sőt napjainkra sok vonatkozásban annak eltűntét, megszűntét állapíthatjuk meg. (Példák, szabályt erősítő kivételek azért akadnak azóta is: az ismertebbek közül mindenekelőtt Vojtech Kondróté [haláláig], továbbá Karol Wlachovskýé vagy akár Mila Haugováé, Peter Macsovszkyé, az újabbakat nézve pedig Jitka Rožňováé.)

A 20. századi szlovák költészet 1918–1919 utáni első évtizedeit a hagyomány-, a hely-, illetve szerepkeresés és -teremtés gesztusai, va-

lamint az önálló intézményesülés adta lehetőségek felismerése és kiaknázása jellemezte. Másfelől a csehekkel közösen alkotott új állam a szlovák irodalom számára egyre inkább az addig tőle messzebb eső Prágát hozta elérhető közelségbe, s a velük együtt alkotott közös haza háromnegyed évszázada szlovák szempontból egyre inkább egy szlovák–cseh „kettős irodalmiság” kialakulásának a feltételeit is megteremtette. Ennek eredményeként a századfordulói, illetve századeleji Pavol Országh Hviezdoslav-féle realista, és elsősorban a saját nemzeti hagyományokból építkező lírai és epikus költészet, valamint Ivan Krasko már a szimbolista vívmányokra is figyelő, ugyancsak századeleji költészetének továbbélése, továbbvitele mellett a szlovák poéták számára is megnyílt – Prágán keresztül – Európa. Ami – kiegészülve azzal, hogy így a szlovák líra az európai hatásokra és az avantgárdra fokozottan figyelő és érzékeny cseh költészetnek is a közvetlen közelségébe került – frissítően és gazdagítóan hatott a két világháború közti és a második világháború alatti szlovák költészetre is. Így például a még a magyar költészetben és Adyn nevelkedett, Párizst járt, ám magyar barátaival, különösen Szabó Lőrincsel továbbra is szoros kapcsolatot tartó, francia, magyar, angol, német és orosz költőket egyaránt fordító Emil Boleslav Lukáč modernizmusára, vagy a magyar nyelvet még szintén magyar iskolákban tanult Ján Smrekre és Valentin Beniakra, valamint az 1930-as évek szlovák szürrealistáira – helyi kifejezéssel: „nadrealistáira”.

Ahogy Szalatnai Rezső fogalmazott 1936-ban: kora szlovák irodalma „nemzeti tradíciókat sóvárog és kiegyenlítődesre törekszik a nyugattal”.

2.

A szlovák (nép)költészetre elsőként az 1866-ban, a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent – Szeberényi Lajos, Lehocky Tivadar és Törs Kálmán fordította – *Tót népdalok* irányította a ma-

gyar olvasók figyelmét. Gáspár Imre 1879-es *Hazánk tót népe. A tót nép, a tót költészet* című kötete viszont már kora ismert szlovák költőit is közli (többek közt egészen az ekkor még pályája elején álló, magyarul még mindig, de már szlovákul is verselő Pavol Országh Hviezdoslavig). A szlovák költészet magyar fordításának e kezdeteit az 1918–1919-es főhatalomváltás után egészen az 1989-es rendszerváltásig – mondhatjuk, több-kevesebb rendszerességgel – a Magyarországon, illetve Csehszlovákiában kiadott, egymást váltó további antológiák és önálló költői válogatások sora követte. Kevésbé ismert például, hogy az új államban elsőként magyarra fordított szlovák kötet is verses mű volt: a közben a szlovák költészet klasszikusává vált, 1921-ben elhunyt Pavol Országh Hviezdoslav *A csősz felesége* című elbeszélő költeménye Schöpflin Géza – Schöpflin Aladár testvéröccse – átültetésében. Később, már a második világháború után, Monoszlóy Dezső (1958), majd *Az erdőőr felesége* címmel Cselényi László is lefordította e nagyszabású opust, majd Monoszlóy Hviezdoslav egy további verses epikai művét, az *Ezso Vlkolinskýt* (1960) is. (A szlovák költő lírai darabjainak jeles fordítói közé tartozik még a *Véres szonettek* (1966) átköltő Rácz Olivér, továbbá, mások mellett – az Európa Könyvkiadó által Budapesten megjelent, 1961-es, reprezentatív, Kardos Pál szerkesztette és kizárólag magyarországi költők fordította, kétnyelvű *Versekben* –, Kálnoky László, Mándy Stefánia, Rónay György és Weöres Sándor is.) Igazi kuriózumnak számít a szlovák lírát a népköltészettől az akkori legfiatalabbakig, Ján Smrekig és Emil Boleslav Lukáčig bemutató, néhány magyartalansággal és nyelvi-stilisztikai erőszaktevéssel is tarkított, többségében azonban jól megoldott *Anthologia szlovák költőkből* (Academia Könyvkiadó, Pozsonyban), melyet a kiváló szlovák költő-irodalomtörténész, Štefan Krčméry – Krčméry István néven – jelentetett meg 1925-ben. Máig értékelhető fordítói és színes, többfelé figyelő válo-

gatói munka a Darvas János – a színész Darvas Iván édesapja – nevéhez köthető *Hegyország hangja* 1934-ben (Kazinczy Kiadóvállalat, Pozsony), bár egyik korabeli kritikusa, Marék Antal szerint „Az értékes női gárda teljesen száműzve van a gyűjteményből”. Ezt 1936-ban a pozsonyi Eugen Prager Könyvkiadónál a *Cseh és szlovák költők antológiája* követte Anton Straka, a budapesti csehszlovák követség sajtótitkára, a magyar irodalom lelkes híve szerkesztésében és a legjelesebb magyar(országi) költők: József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula és mások fordításában, valamint a négykötetes *Szlovenszkói Magyar Írók Antológiája* szlovákiai magyar műfordítóknak szentelt, Szalatnai Rezső szerkesztette 3. kötete a nyitrai Híd kiadásában, 1937-ben. S bár ezek a gyűjtemények szlovákiai kiadóknál jelentek meg, az 1930-as évek egyre vészterhesebb atmoszférájában Magyarországon is széles körben elterjedt – s nem kisebb személyiségek, mint Bartók Béla és Németh László nyomán – a közép-európai, szomszéd népek kultúrájának, irodalmának megismerése és közvetítése iránti igény, valamint a kölcsönhatások és párhuzamosságok feltárásának gondolata, amelynek olyan fontos fórumai voltak, mint Gál István Apollója (1934–1939-ben) vagy Csuka Zoltán Láthatára (1933–1944). Utóbbi például „a jugoszláv, román és csehszlovák irodalmi és művészeti élet ismertetését” jelölte meg legfontosabb feladatának, hozzátéve, hogy „Minden politikai vonatkozáson túl is fontosnak tartjuk, hogy az e népekkel együttesen élő magyarság ezeknek a szomszédos népeknek irodalmát, kultúráját ismerje”. (Minek kapcsán esetleg arra is szorongva gondolhatnánk, van-e, illetve miért nem lehet, miért nem lehetnek ma – a közép-európai kis népek globalizálódásának idején főleg – ilyen folyóiratunk, folyóirataink.)

Már a második világháború, illetve az 1948 utáni megváltozott politikai helyzetben – az úgynevezett „szocialista tábor” népei barátságának lözvingja nevében is – szintén fontos

szerepük maradt (lehetett volna?) a cseh és a szlovák költészet magyar nyelvű antológiáinak. Az első e sorban a csokornyai népdal mellett egy híján hatvan poétát felsorakoztató, szintén jeles kortárs magyarországi lírikusok és műfordítók seregét foglalkoztató, a kor irodalompolitikai és irodalomszemléleti elvárásaihoz illeszkedő *Cseh és szlovák költők* (Budapest, 1953), Hegedűs Zoltán és Kovács Endre szerkesztésében. S ha lehet, ennél is gátlástalanabban érvényesítette a kor sematikus irodalomszemléletét a tizenhat költő pártos verseit egybeboronáló, azokhoz kizárólag szlovákiai magyar műfordítókat toborzó, Tóth Tibor szerkesztette *Mai szlovák költők* (Pozsony, 1954). Költészet- és értékszemléletét tekintve viszont már szerencsésen túllépett e két gyűjteményen a Zádor András szerkesztette „kazettás” antológia, *A mai szlovák líra kincsháza* (Budapest, 1966) tizenhárom költőjének szentelt, s két kivétellel magyarországi műfordítókat foglalkoztató nyolc kis kötete. Az 1945 után indult szlovák költőket – szerkesztésében – elsőként átfogóan bemutatni szándékozó, magyarországi és szlovákiai magyar műfordítókra támaszkodó *Gyűjtőpontot* (Pozsony, 1984) a rendszerváltásig még két további gyűjtemény követte (mindkettő Zádor András szerkesztése, s mindkettő Budapesten): a *Cseresznyevirágok balladája* (a Kozmosz Könyvek világirodalmi sorozatában, 1986-ban) a históriás énekektől, valamint a népdaloktól és a népballadáktól kezdve egészen a harminckét éves Daniel Hevierig, öt évszázad szlovák költészetéről ad áttekintést, míg a *XX. századi cseh és szlovák költészet* ugyanazon évben (Európa Könyvkiadó), címének megfelelően válogat közel fél század szlovák poéta verseiből. Ebbe a sorba illeszthető még 1982-ből a jugoszláviai szlovák költészet Koncsol László szerkesztette és fordította, Újvidéken kiadott antológiája, a *Mélyföld* is.

A rendszerváltás utáni időszakot végül két további, többszerzős versválogatás jelzi: *A kétfejű macska* (Dunaszerdahely, 1996) és a *Gyalog-*

ösvények a magasba (Budapest, 2016) – mindkettő fordításomban. Ez utóbbi évben *Szlováknak lenni csodás...* címmel egy vegyes műfajú válogatás is napvilágot látott Németh Zoltán szerkesztésében a szegedi Tiszatáj Könyvek sorozatban, mely a korábbiakhoz képest már új(abb) fordítókat is bekapcsol – a mai negyveneseket – a szlovák líra magyar tolmácsolásába: az említett Németh Zoltánon kívül Beke Zsoltot, Csehy Zoltánt, Mizser Attilát és Polgár Anikót. (S a szlovák líra magyar fordítói közül az ő nemzedékükhöz, a mai negyvenesekhez tartozik még Péntes Tímea és Merva Attila is.) Természetesen itt kell szólnunk a szlovák népköltészet magyar nyelvű – s a népmesekötetekhez képest meglehetősen ritka – antológiáiról, amilyen a már említett *Tót népdalok*, valamint – két kiadásban is – a Csuka Zoltántól összeállított volt (*Fényes a tűz lángja*, Budapest, 1962, illetve Pozsony, 1974); a legfrissebb e sorban pedig Varga Imréé, amely a *Tölgyfa-testvér* címen jelent meg (Napkút Kiadó, Budapest, 2016).

Megemlíteném itt, hogy 1948 után – különböző visszasságok és negatív tendenciák mellett – a könyvkiadás államosítása, illetve az 1953-ban megkötött csehszlovák–magyar közös könyvkiadási egyezmény folytán jelentősen megnőtt a magyarra fordított szlovák verses és prózai művek száma is. Ugyanekkor igazat kell adnunk Fried Istvánnak, aki 1984-ben arra figyelmeztetett, hogy a kulturális egyezmények „segítik ugyan a kölcsönös ismerkedést, de jórészt hivatalossá is teszik”, és megfosztanak a „spontán rácsodálkozás örömétől”, a „menyiségi mutatók bővületében és lapos meglepődöttségében” tartják azt, amit „lelkesebbnek, elhivatottság érzésének kellene magas hőfokra szítania”. A közös könyvkiadási egyezmény tárgyunkat illetően azt is jelentette, hogy a cseh és a szlovák irodalom rendszeres kiadása elsősorban a csehszlovákiai magyar kiadók feladata lett, amibe a magyarországi kiadók általában azzal kapcsolódtak be, hogy nagy – vagy nagyobb – példányban átvették azok fordítás-

irodalmi termését, de időnként saját kiadásban is megjelentettek egy-egy verseskönyvet (Laco Novomeský, Ján Smrek vagy Emil Boleslav Lukáč esetében például). Míg azonban a Szlovákiában készült kötetek fordítói között a hazai magyar műfordítók mellett rendszerint a magyarországiakat is szerepeltették, a Magyarországon szerkesztett válogatások egy-egy kivételtől eltekintve szinte kizárólag a magyarországi költőket, műfordítókat foglalkoztatták. És lényegében ezzel magyarázható az az 1989 előtti, illetve utáni időszak közti fontos különbség is, hogy míg korábban a szlovák líra fordításából a szlovákiai magyar műfordítók – Babi Tibor, Tóth Tibor, Farkas Jenő, Rácz Olivér, Tózsér Árpád, Cselényi László, Kulcsár Tibor, Ozsvald Árpád, Koncsol László, Veres János, Kulcsár Ferenc, Varga Imre és mások – mellett a magyarországi költők, műfordítók is nagy számban kivették részüket (a teljesség igénye nélkül: Baka István, Baranyi Ferenc, Eörsi István, Fodor András, Garai Gábor, Hajnal Anna, Rákos Sándor, Rónay György, Rózsa Endre, Székely Magda vagy Tandori Dezső és mások), mára az – bár több egyéb ok is közrejátszott –, talán az egyedüli Vörös István kivételével, szinte kizárólag a szlovákiai illetőségű vagy származású műfordítók „felségterületévé” vált. Ez alól kivételt képeznek néhány délvidéki (jugoszláviai/szerbiai) magyar (mint Ács Károly vagy Fülöp Gábor), illetve magyarországi szlovák költő (Gregor Papuček [Papucsek Gergely], Imrich Fuhl [Fuhl Imre] vagy Alexander Kormoš [Kormos Sándor]) szlovák versfordításai. (Külön említeném az utánozhatatlanul lelkes Répás Norbert, akinek mintegy ezer – angol, német, cseh és szlovák – versfordítása olvasható a *Magyarul Babelben* internetes portálon, melyek közt talán a szlovák költők szerepelnek a legnagyobb számban, ám ez utóbbiakat nézve, fordításai sokszor a műkedvelői ügyszeretet szintjén maradnak.) A fentiekhez tartozik még, hogy ebben az 1948–1989 közötti, meglehetősen változatos kiadványsorban a klasszikus szlovák költésze-

tet Andrej Sládkovič, Ján Botto, Janko Král', Pavol Országh Hviezdoslav és Ivan Krasko magyar nyelvű válogatásai képviselték, a kortárs szlovák költők közül Ján Poničan, Andrej Plávka, Ján Kostra, Laco Novomeský, Emil Boleslav Lukáč, Ján Smrek, Vojtech Mihálik, Valentín Beniák, Pavel Bunčák, Milan Rúfus, Miroslav Válek, Ľubomír Feldek, Pavol Koyš, Július Lenko, Štefan Žáry, Rudolf Fabry, Vladimír Reisel és – a sor legvégén, már 1990-ben – Vojtech Kondrát kaptak egy vagy több önálló magyar nyelvű kötetet. Igaz, néhányan irodalompolitikai megfontolásból, hivatalos írói besorolásuknál vagy közéleti pozíciójuknál fogva kerültek e névsorba (mint például Milan Lajčiaktól az *Ének a nagy barátságról*, melyet a sztálinista irodalompolitika elsőként parancsolt 1952-ben a magyar olvasók asztalára), semmint verseik színvonala miatt, illetve annak okán, hogy költői törekvéseikkel a magyar költészet számára is „ösztönző” példákat mutassanak. Természetesen verseik lapokban, folyóiratokban közölt fordításaival ennél nagyságrendekkel több szlovák költő opusai is hozzáférhetők a magyar olvasó számára (számuk több százra tehető), akik közül az antológiát is kapott jugoszláviai szlovák poéták mellett szórványosan a magyarországi és a romániai szlovák lírikusok egyike-másika is megtalálható.

3.

A fentieket folytatva, nem kerülheti el a figyelmünket, hogy míg a szlovák *nemzeti irodalmi térben* 1918–1919 után fokozatosan gyengült, s magyar vonatkozásban mára csak nyomaiban maradt meg a „kettős irodalmiság” jelensége (helyette inkább a cseh irodalom felé alakult ki ilyen szerkezet), ugyanez a szlovákiai térfélen létrejött – és azt kell mondani, teljesen természetes és magától értetődő módon, kicsit szűkszerűen is – az államfordulat következtében *keletkezett magyar nemzetiségi irodalmi térben*. (Ez különösen az 1960–1970–1980-as évekre erősödött fel, és esetenként irodalom- és irodal-

mi hatás-közvetítő jelleggel, erővel is bírt. Nevezetesen a szlovák irodalom magyar fordításain, illetve egy-egy (cseh)szlovákiai magyar író, költő művein is kimutathatóan érvényesülni kezdtek azok az impulzusok, sajátosságok, melyek az ekkorra a kortárs világirodalmi mozgásokkal már teljes szinkronba kerülő szlovák költészet, illetve költők felől érkeztek hozzánk. Hogy példát is mondjak: Tózsér Árpádnál, Oszvald Árpádnál, Monoszló Dezsónél, Gál Sándornál vagy az 1970-es *Egyszemű éjszaka* antológia költőinél, akik azokat a szlovák költészeti mintákat, verslehetőségeket is természetes módon szervesítették verseikbe, amelyek adott esetben a magyar lírában, versnyelvben is nővumként hatottak. Régóta meggyőződésem ugyanis, hogy a 20. század második felének szlovák költői törekvései, főleg az 1960-as évektől, több szempontból is előtte jártak az ekkoriban nagy általánosságban eléggé hagyományos (korszerűtlen?) magyar líraszemléletnek. Többször emlegetett példám erre, hogy amikor 1984-ben megjelent a *Gyűjtőpont* című, huzsonhat kortárs szlovák költő verseiből készített összeállításom, Endrődi Szabó Ernő – maga is kiváló költője és felkészült esztétája volt ez időszaknak –, a meglepetés hangján és a felfedezés gesztusával írt róla, értékelésének a sokatmondó *Európa a szomszédban van* címet adva. Ezzel nemcsak a kortárs szlovák költészet (általános) értékeire utalt, hanem annak ilyen értelmezése is lehetett: a modern költészetet nézve Európa nem nálunk, Magyarországon, hanem a szomszédban: Szlovákiában van. Ebben az értelemben hasonlóképpen „líratörténeti értékűnek” nevezte a kötetet Mányoki Endre is, Zimonyi Zoltán pedig azt hangsúlyozta recenziójában, hogy „A szlovák költészetben *világirodalom nyilatkozik meg*” (kiemelés tőlem – T. L.), s miután feltette a kérdést, hogy ajánlható-e az „világirodalmi értéként” a magyar olvasó figyelmébe, úgy látta, hogy a kötet helyenként valóban túllép „szomszédügyi értékén”.

De mire is gondolhattak az idézett recenziók, amikor így nyilatkoztak? Mi lehet az, összefoglalva, amiben az említett szlovák – s a korabeli cseh és lengyel – költők mások voltak, mint magyar társaik? Talán abban, hogy az élő és továbbörökíthető avantgárdnak sokkal szélesebb spektrumát, a költészetnek korszerűbb hangját, újszerűbb (kísérletezőbb) felfogását képviselték, mint az 1960-as évek magyar lírája? Egyidejűleg a kozmikus magányával birkózó, a történelem s a társadalom által is megcsalt és magára hagyott, a diktatúrák szorításában végletes légszomjával küszködő, második világháború utáni modern személyiség létérzésének és létérzékelésének a megragadására általában is alkalmasabb és érzékenyebb, rétegzettebb poétikai-nyelvi eszközöket, valamint módszereket, nyelvszemléleti és költészetfilozófiai megfontolásokat mozgósítottak? Vagyis, a szlovák költészet az 1950–1960-as évektől már teljesen más társadalmi, illetve kulturális közegben és rendben alakult, így az – nyilvánvalóan a csúcsában és kísérleteiben európai rangú cseh és lengyel költészet *közelségének* köszönhetően is – a második világháborút követően már akkor közelebb került Európához, amikor nálunk Tandoriéknak még az irodalmi konzervativizmus és szokvány kemény ellenállásával kellett megküzdeniük?

Vegyük most csak példának – s nem foglalkozva itt a hagyományokhoz közelebb, a referenciális-önéletrajzi elemeket mitikusra hangoló Milan Rúfus magasba törő lírájával – Miroslav Válek, majd utána Ján Stacho, Ľubomír Feldek metaforaiskoláját; Ivan Štrpka nyelvi alkímiáját; vagy egy másik végleten Štefan Strážay szinte teljesen eszköztelen, tudatosan alulretorizált, civil költészetét, Ján Ondruš külön-nyelvét és külön-világát; Štefan Moravčík mesterkedő líráját; továbbá Ivan Mojčík megújult „nadrealizmusát” (szürrealizmusát); valamint Ján Buzásy vagy Peter Lipka mitologizmusát. A később indulók közül Mila Haugová nőiséget és testiséget egyaránt transzcendentáló, valamint

Daniel Heviernek a mindennapok apró eseményeit, szorongásait magával ragadó nyelvi játékosággal és leleménnyel felizzító versuniverzumát, melyek mind olyan poétikai lehetőségeket, nyelvkezelési és szerkezetalakító technikákat képviseltek s képviselnek, amelyeknek a kor magyar költészetében nem volt és lényegében ma sincs pandanjuk (talán csak Strážayé és Hevieré kivételével). Štrpkát, vagy – főleg – Ondrušt pedig szokványos értelemben igazából fordítani sem lehet, mert az általuk patentírozott versnyelvet egyszerűen lehetetlen megközelíteni a kodifikált szlovák nyelv ismeretén alapuló tudásunkkal (mostanában Haugová versei is ilyenek), egyszerűen olyan magyar (vers)nyelvet kell(ene) hozzájuk létrehozni, amire nyelvünk nem biztos, hogy alkalmas, hiszen struktúrájában és nyelvi-grammatikailag is teljes mértékben elüt tőle. Ugyanakkor őket követően, az 1980-as évek végére, illetve a rendszerváltás után, az 1990-es évektől indulókkal már két-három olyan újabb nemzedék is felnőtt, akik egyfelől „barbár nemzedékként” aposztrofálva magukat és feladva a „jól fészült költő” attitűdjét – a „magánélet költészetének” preferálásával már a korábbi irányoktól és irányzatoktól is tüntetőleg eltértek. További, magukat a szövegirodalom, szövegköltészet programjára, illetve a szöveggenerálás különböző eljárásaira és formáira egyszerre utaló „text generation”-nak nevező képviselőik pedig a verset céltatosan egyszerű textusnak tekintik, és elvetik a „világ szubjektivista esztétikai megerősökölésének” (Jaroslav Šrank) minden formáját.

Ami fokozottan érvényes lehet napjainkra is, hiszen a 2016-os budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál szlovák díszvendégsége kapcsán Németh Zoltán több olyan új szlovák költőről is említést tett, akik „radikálisan tágítják azt, amit 2016-ban költészetnek gondolunk”.

4.

Ha 1989–1990-ig a magyarországi kiadók csupán elvétve vállalkoztak is a szlovák irodalom,

költészet megjelentetésére, a pozsonyi Madách Könyvkiadó évente tucatnyi szlovák író művét segítette napvilágra, köztük versesköteteket, és a szlovákiai magyar műfordítók mellett bevonta a munkába, mint láttuk, kortárs irodalmunk jeles magyarországi képviselőit is. E kötetek azután – a két ország közti könyvkiadási egyezmény sok kifogással illethető, de más szempontokból eredményeket is hozó intézményének köszönhetően – bekerültek a magyarországi forgalomba, helyel-közzel a kritika is foglalkozott velük, így, ha szerény mértékben is, de jelen voltak a magyar művelődés és szellemi élet vérkeringésében. Ezért csupán fél-igazságnak gondolom a pozsonyi Kalligram igazgatójának azt a Morvay Péternek adott, s egyébként rendkívül fontos és súlyos megalapításokat tevő, a Magyar Narancs 2000. március 16-i számában megjelent nyilatkozatát, amelyben többek közt azzal magyarázta a szlovák irodalom magyarországi népszerűsítésének nehézségeit, hogy a rendszerváltást megelőző „negyven év alatt mérhetetlen mennyiségű anyag ment át az államközi szerződés keretében Magyarországra, de ennek többsége – az értékes munkák mellett – inkább dehonesztálta ezeket az irodalmakat” (értsd: a csehet és a szlovákot). Mert ennél mélyebben lehet az oka annak, hogy például az 1995-ös *A kétfejű macska* után már szlovák költészeti antológia vagy szerzői kötet – eltekintve négy marginális példától – kerek két évtizeden át nem jelent meg magyar fordításban, sem Szlovákiában, sem Magyarországon. (Ez alól Mila Haugová vagy Peter Macsovszky magyar nyelvű verseskötetei sem számítanak kivételnek a Kalligram Könyvkiadónál, hiszen azok e kétnyelvű, két-kultúrájú költők magyarul írt opusait tartalmazzák.)

Nem sokban változik e kép akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a rendszerváltás előtt is akadt néhány magyarországi lap, amely programszerűen követte, figyelte a kortárs szlovák költészet eseményeit (mint például – a Nagy-

világon kívül – az Új Forrás, a Tiszatáj, a Palócföld, és elvértve néhány további: így az Új Auróra, a Forrás vagy a Kincskereső is). Mi több, egyik-másik magyar(országi és szlovákiai) folyóirat – némelyek elvértve, továbbiak több-kevesebb rendszerességgel – 1989 után is közöltek szlovák költészetet (mint például a Magyar Napló, a Bárka, az Új Forrás, a Kalligram, a Magyar Lettre Internationale, a Nagyvilág, olykor a Parnasszus, újabban pedig a Jelenkor, valamint az olykor eléggé vegyes színvonalú *Magyarul Babelben* internetes portál, valamint a Szlovákiában kiadott Irodalmi Szemle, Opus és Szörös Kő), amelyek a szlovák vers magyar fordítóinak névsorát is tovább gyarapították (például Hizsnyai Zoltánnal, Forgács Ildikóval és másokkal). Emellett többen válogatott műfordításkötetükbe is besorolták szlovák versfordításait (például Rácz Olivér: *Csillagsugárzás*, 1978; Cselényi László: *A pitypang mítosza*, 1986; Tőzsér Árpád: *Mintha erdei állat volna és angyal*, 2002; 2008; Gágyor Péter: *Szupermarket*, 2012, továbbá Baranyi Ferenc, Fodor András és mások). Ugyanakkor arra is akad példa, hogy valaki a saját verseskötetébe illesztette be egy ciklusnyi versfordítását (Ozsvald Árpád: *Mindezenre emlékezni kell...*, 1996; miként *Hármas-könyv* című, 1994-es kötetemben magam is helyt adtam Ján Ondruš *Epeállapotban* című verskatedrálisának). Szabályt erősítő kivételként említhető periférikus példáim pedig: Jozef Leikerttől rögtön kettő, a *Mulandóság* 2007-ben (fordításomban) és a *Lélekérintések* 2010-ben (Szászi Zoltánéban), valamint Peter Repka kötete, a *Struccok a városban* 2014-ben, Bettés István remek átültetésében, és az ugyancsak szlovák–magyar kettőskultúrájú Jitka Rožňová *Lámpaoltás* című kétnyelvű verseskötete Péntes Tímea magyarításaival, de Merva Attila is már a második Habaj-kötetet fordította le magyarra (*Caput mortuum*, Pozsony, 2018, illetve *Michal Habaj* – nem tévedés, a szlovák költő saját nevét adta kötete címéül! –, Budapest, 2020).

Mégis elmondható, hogy szempontunkból a szlovák költészet magyar(országi) jelenlétének és recepciójának a könyvkiadás-támogatási rendszer, a piaci-üzleti szempontoknak a könyvterjesztésben, könyvkereskedelemben való eluralkodása, a könyvtárak, illetve az olvasók vásárlóerejének módosulása, az olvasói szokások gyökeres átalakulása – finoman fogalmazva – nem tett jót az elmúlt három évtizedben. Ami viszont – s ez is idetartozik – az utóbbi időben egyáltalán nem vonatkozik a szlovák széppróza és történeti-politológiai-filozófiai irodalom és esszé friss, a magyar olvasó érdeklődésére okkal számot tartó újdonságainak – Szlovákiából való kivonulásukig elsősorban a Kalligramnak, illetve az AB-ART-nak köszönhető – magyar(országi) jelenlétére (igaz, a szlovák költészet magyar fordításainak kiadásától ők is elzárkóztak, noha mindketten jelentettek meg világlírárt is). Sőt néhány éve már egy-egy rangos(abb) magyarországi kiadó termésében is fel-feltűnnek a szlovák szerzők, prózaírók művei is.

Nagyot lendített – ha időlegesen is – a szlovák irodalom magyar fordításán és kiadásán Szlovákia díszvendégsége a 2016. évi Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon, amikor vagy kéttucatnyi fordításkötet jelent meg nyelvünkön a kortárs szlovák irodalomból, könyvtermésből, köztük két olyan, mely a kortárs szlovák lírára is kitekintést adott (lásd fentebb). Igaz, ekkorra már figyelemreméltó erőfeszítések, elgondolások is születtek a szlovák irodalom (új) magyarországi honosítása, illetve egy fiatal(abb) műfordítói gárda színre léptetése érdekében, amit a Visegrádi Alap nyújtotta pályázati lehetőségek, továbbá Deák Renáta aktivitásának, szervezőmunkájának és lelkesedésének köszönhetően a budapesti Szlovák Intézet fordítói szalonjai és Oázis-estjei, valamint egyfelől Oláh János, másfelől Karádi Éva Magyar Napló-beli, illetve Magyar Lettre-beli, célirányos erőfeszítései egyaránt segítettek. Az említett kiadványok azonban a fesztivál le-

zárultával, tudomásom szerint, többségükben jelentősebb visszhang nélkül múltak ki, s úgy tűnik, e téren sok minden visszaállt korábbi „tetszhalott” állapotába. Amikor pedig a fesztivál után a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézete, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete tanácskozást rendezett Budapesten a szlovák irodalom 1990 utáni magyarországi recepciójáról, a szlovák költészet magyar fordításáról ismereteim szerint még annyi sem hangzott el, amennyi azért szóba kerülhetett volna.

Márpedig a prózához hasonlóan a kortárs szlovák költészet is érdekesebb és értékeesebb annál, mint amire magyarországi ismertsége, recepciója alapján következtetni lehetne. Talán az volna a gond, hogy a szlovák irodalom túl kicsi és túlságosan közeli ahhoz, hogy a magyar irodalmi és olvasói nyilvánosság érdeklődését felkeltse? S ha tény is, hogy a szlovák irodalom terjesztési lehetőségei Magyarországon meglehetősen behatároltak (a költészetéről nem is szólva!), egy-egy esetben a magyar könyvkiadók és -terjesztők is túl gyorsan hivatkoznak arra, hogy azért nem adják ki, vagy nem veszik át forgalmazásra valamely szlovák költő (író) könyvét, mert nincs irántuk megfelelő olvasói kereslet, illetve érdeklődés. Amibe, úgy gondolom, a kiadói és terjesztői kényelem és felfogásbeli sztereotípiák is erőteljesen közrejátszanak, illetve nem ismerik és nem is hajlandók (meg)ismerni azt, amiről beszélnek, vagy amivel akár foglalkozhatnának is.

5.

A szlovák költészet magyarországi ismeretlenségének mindemelllett történelmi, szociológiai és lélektani okai is lehetnek, amelyek a két nép máig meglevő, egymással szembeni előítéleteiben (is) gyökerez(het)nek. (Ide is vonatkoztatható, e tekintetben is értelmezhető Kiss Gy. Csaba [ön]íróiától sem mentes megjegyzése, miszerint ők, mármint a szlovákok, „legalább

tudnak mirőlünk, ha ez az ismeret negatív is”.) Pedig az előítéletekből is sok mindent megérthetnénk például a költészet optikáján át nézve kapcsolatainkat, hajdani együttélésünket. Például azt, hogy amikor értetlenkedve állunk a szlovákság magyarokkal szembeni idegenkedése előtt, annak egyik magyarázatát akár a szlovák népdalokban is megtalálhatnánk. Abban mondjuk, hogy míg a magyar paraszti vagy cselédsorban sínylődő rétegek uraikban csupán az elnyomójukat, kiszolgáltatottságuk okát látták, minden nemzeti színű nélkül (esetleg helyzetükért a német urakat, más korban a labancokat kárhóztatva), a szlovák népköltészetben már mindezért – szlovák földesúri, elnyomó réteg sokáig nem lévén –, mondhatni akár teljesen természetes módon a „magyar urak”, a „pesti [házi]urak” a felelősek. (Ne feledjük azt sem, hogy azok a nemzetiségiek, akik, akár megélhetésük okán kerültek színmagyar közegbe, ott – hazájukban is – „idegeneknek” tartottak, s az idegenség érzésével küszködve, esetenként annak bélyegével kellett élniük.) Erre (is) utalva mondhatta Ľubomír Feldek még az 1980-as években egy budapesti diáktársaság kérdéseire válaszolva, hogy „a szlovákság órája másképpen jár”. (Tanulságosak ezzel kapcsolatban, illetve ide vonatkoztatva is értelmezhetők a *Meghasadt múlt* című, 2008-as tanulmánykötet fiatal magyar történészeinek – például Lagzi Gábornak, Kollai Istvánnak, Sályi Lászlónak, Demmel Józsefnek és Zahorán Csabának – e „másképpen járás” okait is vizsgáló dolgozatai.) És tulajdonképpen ennek megértéséhez és átérzéséhez is segítséget kaphatnánk a versektől, a szlovák lírától. De ugyanez a szlovákok részéről is szükségeltetne, magyarán annak felismerése, hogy mindkét fél „órája” – más-más történelmi okból, de teljesen természetes módon – „másképpen jár”. És pontosan ez a „másképpen járás” sok olyan értéket, tartalmat, mozzanatot, cselekvési teret és lehe-

tőséget is megmutathatna nekünk, amit a mi látásunk számára esetleg más optikák tehetnek csak érzékelhetővé. Esetünkben, például, a kortárs (vagy épp a mindenkori) szlovák költészet. Hogy – s ismét Zimonyi Zoltán szavaival – a „közelség ne csak hátrány legyen, s a szomszéd portáról átpillantó szem” értékeket figyeljen elsősorban, és ne csupán *érdekeket*.

Azaz, amit annak idején Bartók Béla, az 1930-as években a szlovák és a magyar népzene vonatkozásában is a „dallamok kereszteződéséről” és a „dallamok visszakereszteződéséről” megállapított, érvényes (lehetne) a kortárs szlovák és magyar költészet kapcsolatában is, hiszen azoknak továbbra is bőven van (lenne) mit *tanulniuk* egymástól – így magyar költőinknek is napjaink szlovák költőitől. Ezért – s megint csak Bartókot citálva: „mert az emberek, akár egy nyelven, akár különböző nyelven beszélnek, egymással érintkeznek, egymásra hatnak” – felteszem a kérdést: érintkezik-e, hat-e egymásra napjaink szlovák, illetve magyar lírája? S ugyan a magyar költészet szlovák recepcióját, illetve a szlovák költők, írók, irodalom részéről történő fogadtatását most nem vizsgáltam, a kortárs szlovák költészet magyar(országi) recepciója, akár az 1989 előttihez képest is visszaesett, a magyar költőkre, illetve a magyar költészet jelenlegi folyamataira gyakorolt hatása pedig – ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről – elenyésző. Ami viszont nem biztos, hogy üdvös a magyar költészetre nézve, mivel a szlovák lírában változatlanul olyan folyamatok (is) zajlanak, amelyek a magyar versbeszédet és versbéli kifejező eszközöket is gazdagíthatnák. Ahogy szintén Bartók mondta: „Idegen népek közötti érintkezés [...] új stílusok kialakítására is ösztönöz.”

És ezt kellene elfogadnunk útmutatás gyanánt a fentiek vonatkozásában is.

(2017–2018, 2020)